

Zijn kleinere concepten niet een veel groter probleem?

Debat: 'Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven'

Jan Willem Duyvendak

Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven is een mooi én moeilijk boek. Het is mooi, omdat Willem Schinkel een geleerd boek heeft geschreven. Het getuigt van, zoals hij zelf – met iets te veel bescheidenheid – zegt, 'geleerde onwetendheid.' Het is een geleerd boek in de letterlijke zin: we kunnen er veel van leren, we worden wijzer van Schinkels belezenheid en zijn vermogen om ons mee te voeren in daarvoor ongekende werelden. Het is ook een mooi en belangrijk boek, omdat hij ons laat zien dat er geen tegenstelling bestaat tussen 'alledaagsheid' en 'abstracties', maar dat we in en met 'alledaagse abstracties' leven, bijvoorbeeld wanneer we concepten gebruiken als 'samenleving', 'maatschappij', 'individu' of 'moderniteit'. Schinkels bedenkingen richten zich op deze alledaagse abstracties omdat ze, hoewel vaak nuttig, ook nadelig zouden zijn voor 'het leven': 'Wat ik in dit essay het nadeel van de sociologie voor het leven noem, bestaat uit de verbeelding van abstracties waar de sociologie zo vaak aan bijdraagt en waarmee de machtsmallen van het leven bestendig worden. Het nut van de sociologie ligt ook in een vorm van verbeelding, maar ditmaal een verbeelding die alternatieven biedt voor abstracties. Daartoe is veel minder een beschrijvende verbeelding nodig dan een speculatieve verbeelding' (p. 12).

Om deze claims waar te maken laat Schinkel in de eerste hoofdstukken van zijn boek (of essay, zoals hij zelf prefereert) de beperkingen zien van het werken met abstracties zoals moderniteit, de mens en maatschappij. In de laatste hoofdstukken schrijft hij over alternatieve verbeeldingen, met name van moderniteit. Het hoofdstuk 'De verbeelding van de moderniteit: het principe "staal"' – dat een poging tot een alternatieve verbeelding doet – laat zich heel goed lezen. De tussenliggende hoofdstukken, en dan met name het hoofdstuk 'Denklijnen', waarin Schinkel zijn sociologische en filosofische helden behandelt, zijn veel moeilijker en daarmee geschikter voor een kleiner publiek ('moeilijk' is niet zo'n interessante kritiek op een boek, maar sommige van de behandelde auteurs – Deleuze, Voegelin, Heidegger – worden wel erg uitgelegd in hun eigen termen, die voor niet-filosofisch geschoolden soms tamelijk onnavolgbaar zijn).

Schinkels claims hebben overwegend mijn sympathie, dus laat ik die hier niet onder stoelen of banken steken. In een aantal andere publicaties heeft hij ook overtuigend laten zien wat de diepe schaduwzijden kunnen zijn van (een ongerefleeteerd gebruik van) een concept als 'maatschappij'. In het onderhavige boek doet hij dit op onderdelen opnieuw, maar om een aantal redenen is deze 'balans van Schinkels sociologie' soms minder overtuigend. Waar ligt dat aan? In de eerste plaats begon ik me tijdens het lezen steeds meer af te vragen welke sociologi-

sche concepten nu werkelijk nadelig zijn 'voor het leven'. Zijn dat de Grote Concepten die hij noemt, die inderdaad wijzen op een vergaande sociologische proto-professionalisering van welhaast het gehele Nederlandse volk? In deze publicatie laat hij verrassend weinig zien wat nu precies de nadelen van deze Grote Concepten zijn, laat staan dat hij uitwerkt waarom ze nadelig zijn 'voor het leven'. Voor zover hij de Grote Concepten behandelt, bewijst hij eigenlijk vooral dat ze niet alomvattend zijn en dat we eraan 'voorbij' kunnen denken. Schinkel toont bij uitstek zelf dat deze concepten bevestigd, bekritiseerd of, in zijn taal, verketterd kunnen worden. Natuurlijk, dat betekent nog niet dat ze geen uitsluitende werking kunnen hebben; een maatschappij die meent dat mensen 'geïntegreerd' moeten zijn, sluit mensen buiten die niet, of nog niet, geïntegreerd heten te zijn. Maar zullen andere conceptualisering van 'het sociale' niet onherroepelijk ook noties van 'wij' en 'zij' kennen? Zijn er conceptualisaties denkbaar die niets en niemand uitsluiten, die niet nadelig zijn voor 'het leven'?

En dat brengt me bij mijn tweede twijfel: zijn het wel de Grote Concepten die in hun alledaagse abstractie ons in de weg zitten, of zijn andere, meer quasi-empirische noties, kleinere concepten, niet minstens zo belemmerend? In een interessante respons op kritieken die geuit zijn op het gebruik van de term 'integratie' in het overheidsbeleid, betoogt de kersverse collega van Schinkel in Rotterdam, Jaco Dagevos, dat het denken in termen van meer of minder geïntegreerde groepen weliswaar uitgaat van een bepaalde norm, maar dat daarmee die norm, of normaliteit, nog niet boven discussie wordt verheven. Hoewel ik zelf geen voorstander ben van gebruik van het concept 'integratie', heeft Dagevos een punt als hij de kritiek op integratie vanuit 'superdiversiteits-denkers' (zoals Crul, Boutellier en Entzinger) bespreekt: sociologen die de term 'superdiversiteit' hanteren zijn opvallend weinig sociologisch in hun suggestie dat 'iedereen nu tot een minderheid behoort', en dat 'iedereen zich aan iedereen gaat aanpassen', gegeven de nieuwe demografische verhoudingen waarin er feitelijk geen etnische meerderheid meer zou bestaan. 'Men kan zich afvragen of veranderingen in de demografische samenstelling inderdaad leiden tot substantiële wijzigingen in wat we als centrale normen beschouwen' (Dagevos en Grundel 2013: 13). Even afgezien van de problematische categorie 'we', lijkt me dit een belangrijke constatering. Kleine, quasi-empirische termen als superdiversiteit zijn mogelijk problematischer dan Grote Concepten als 'samenleving', omdat ze ons dreigen te verblinden voor machtsverhoudingen, voor de druk die vanuit de meerderheid op minderheden wordt uitgeoefend.

Nog belangrijker: juist een 'kleinere' term als superdiversiteit wordt, veel meer dan een concept als 'samenleving', bovendien door 'het leven' omarmd. Het is namelijk (nog) geen beleids categorie, het lijkt ook geen alledaagse abstractie vanwege de sterke empirische claim, en betrokken minderheidsgroepen lopen ermee weg. Eindelijk wordt in hun ogen erkend dat ze zoveel meer zijn dan louter hun etniciteit, is er een concept dat hun intersectionele identiteiten onder woorden brengt. Het is echter juist deze omarming van een concept 'door het leven' die het bekritisieren ervan zo moeilijk maakt: sociologische noties die goed zijn voor het leven zijn niet per se goed voor de sociologie.

Jan Willem Duyvendak

Een ander voorbeeld. In de wereld van zorg en welzijn praat welhaast iedereen over de 'systeemwereld' versus de 'leefwereld' (waarbij de eerste natuurlijk fout is, en de tweede goed, want authentiek en zo). Terwijl weinigen zelf Habermas gelezen zullen hebben, is een verbasterde versie van zijn concepten immens populair, juist omdat het hier niet om 'alledaagse abstracties' draait, maar om concepten met een misleidende alledaagse precisie vanwege hun quasi-concreetheid. Het volle leven van welzijnsvrijwilligers, professionals en zelfs cliënten omarmt deze concepten die zich lijken te verzetten tegen 'de kolonisering' van de 'leefwereld' door de 'systeemwereld'. Noties zoals 'eigen kracht' en 'burgerkracht' kennen een grote weerklink, juist vanwege hun (zogenaamd) niet-conceptuele, 'concrete' karakter en zijn daarom nog vele malen 'gevaarlijker' dan Grote Concepten.

Akkoord, het kan zijn dat sommige van deze quasi-empirische 'kleinere' concepten alleen kunnen bestaan bij de gratie van de 'grote': zo moeten mensen zichzelf als individu kunnen zien voordat ze kunnen denken dat ze zoiets als 'eigen kracht' kunnen hebben. In die zin is er niet per se een tegenstelling tussen beide. Maar ik verbaas me niettemin over een zekere eenzijdigheid in de aandacht die Schinkel heeft voor de Grote Concepten, de heuse alledaagse abstracties, en zijn relatieve verwaarlozing van al die alledaagse noties die echt weerklink vinden in 'het leven'.

Misschien moet ik dit nog anders zeggen: ik weet na lezing van zijn boek eigenlijk niet wat 'het leven' is, of beter: wat Schinkel onder 'het leven' verstaat, waartoe de sociologie zich nuttig dan wel nadelig kan verhouden. Misschien maakt de onuitgewerktheid van 'het leven' de suggestie aannemelijk dat juist de grootste abstracties het schadelijkst hiervoor zijn. 'Het leven' klinkt immers alledaags concreet, niet geabstraheerd, 'vol', tegenover de niet-passende Grote Concepten van de sociologie, die 'het leven' geweld aan doen. 'Het leven' is verrassend ondergeconceptualiseerd in zijn verder zo rijke boek.

Dit raakt aan een belangrijk ander punt dat ik hier kort wil aanstippen. Een sociologie die zich kritisch, ketters zo u wilt, verhoudt tot de 'kleine' alledaagse noties doet belangrijk conceptueel werk, gebaseerd op nauwkeurige empirische analyse. Ik ben er niet direct van overtuigd dat dergelijke de- en reconstruerende arbeid minder belangrijk is dan wat Schinkel als hoofdtaak van de sociologie lijkt te zien: het verbeelden van alternatieven voor abstracties. Toekomstgerichtheid als centrale taak voor de sociologie formuleren, maakt mij ook enigszins wantrouwig, juist nu in de sociale wetenschappen het verbeelden van de toekomst steeds populairder wordt, zeker ook aan de Erasmus Universiteit, waar 'transitiedenkens' poseren als wetenschappers. Nu zal Schinkel zich daar niet snel mee identificeren, maar zijn kritiek op sociale wetenschap die zich toelegt op 'representatie' van het bestaande is mij al te rigouzeus (en te weinig bescheiden: 'En liever word ik helemaal niet herinnerd dan herinnerd als iemand die eeuwen terug dacht zijn voorbijgaande wereld accuraat te representeren', p. 137). Accuraat representeren zou immers ook kunnen behelzen dat men als socioloog *diverse* ervaringen van de bestaande wereld mogelijk maakt, zonder de vlucht naar voren nodig te hebben.

Mijn laatste opmerkingen hebben te maken met de stijl van zijn essay. Ik schreef al dat de kwalificatie 'moeilijk' niet per se kritiek behelst. Wel is het zo dat als een tekst uitgesproken moeilijk is, de auteur lezers niet onbedoeld moet 'kleinere',

Zijn kleinere concepten niet een veel groter probleem?

wat kan gebeuren als hij schrijft dat bepaalde denkers ‘vanzelfsprekend’ of ‘natuurlijk’ dit of dat beweren. Ook is het hinderlijk dat de auteur het nog beter lijkt te weten dan zijn eigen helden, bijvoorbeeld in het geval van Ingold (‘dat brengt hem dichterbij het werk van Luhmann dan hij zelf waarschijnlijk zou vermoeden’, p. 79) en Latour (‘zonder dat hij het waarschijnlijk zelf weet’, p. 80). Tot slot: de auteur weet heel veel, vandaar dat het zo’n leerzaam boek is. Problematischer is dat veel weten soms omslaat in (al te) zeker weten. Ik ken geloof ik weinig andere teksten waarin ik zo vaak de termen ‘altijd’ en ‘nooit’ ben tegengekomen. Maar dat is ergens ook de charme van dit boek en van Schinkels werk: hier is een belangrijk denker aan het woord die oproept tot meedenken en tot (enige) tegenspraak.

Literatuur

Dagevos, J. en M. Grundel (2013) *Biedt het concept integratie nog perspectief?* Den Haag:

Sociaal en Cultureel Planbureau.

Schinkel, W. (2014) *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven*. Amsterdam: Boom.